

Dawkins' godsdienstkritiek

Richard Dawkins, *The God Delusion* (2006), vertaald als *God als misvatting* (2009), was in 2010 het meest verkochte non-fictie boek. De vertaling "God als misvatting" vind ik niet erg gelukkig. "Het waanidee God" zou m.i. beter zijn. Ik kom hier straks op terug. Toen ik het boek in augustus vorig jaar (2010) kocht, bleek het al de 21^e druk te zijn. Van het Engelse origineel waren toen al 2 miljoen exemplaren verkocht. Het boek is wekenlang, misschien wel maandenlang, een bestseller geweest. Er zijn minstens 16 Engelstalige boeken in reactie op *The God Delusion* geschreven zijn en heel veel recensies, ook in het Nederlands.

Richard Dawkins is een zeer succesvolle en kundige popularisator van de natuurwetenschap, vooral de evolutiebiologie. Op het moment is hij hoogleraar in Oxford in het publieke begrip van de natuurwetenschap (Public Understanding of Science). Hij werd in 2005, nog vóór het verschijnen van *The God Delusion*, door de lezers van het Amerikaanse tijdschrift *Prospect* tot één van de 3 invloedrijkste intellectuelen van de wereld gekozen

Inleiding.

Met zijn *The God Delusion* ontpopt hij zich als een overtuigde, zo niet fundamentalistische atheïst. Hij is uiterst negatief over geloof en religie. Dawkins stelt zich ten doel zijn lezers te bekeren. Aan het begin van *The God Delusion* schrijft hij: "Als dit boek de uitwerking heeft die mij voor ogen staat, zullen religieuze lezers die aan dit boek beginnen, atheïsten zijn als ze het uit hebben."

Maar het valt te betwijfelen of ook maar één gelovige zijn of haar bijbel of koran bij het oud papier heeft gelegd na lezing van Dawkins' boek. Overigens houdt Dawkins daar ook rekening mee, want één van zijn bezwaren tegen gelovigen is dat zij z.i. immuun zijn voor argumenten. Op zichzelf is dit wel een interessant punt: waarom zijn gelovigen niet gevoelig voor wat in de ogen van Dawkins doorslaggevende argumenten tegen geloof en religie zijn? Dit is één van de dingen die ik straks wil bespreken.

Voorlopig merk ik op dat Stephen Jay Gould, eveneens een evolutiebioloog en een bekende popularisator van de natuurwetenschap en evenals Dawkins een overtuigde atheïst (hij is overleden in 2002), van mening was dat de evolutietheorie en de natuurwetenschap-in-het-algemeen even goed te combineren zijn met het christelijke geloof (en andere godsdiensten) als met het atheïsme. Dat is iets heel anders dan wat Dawkins doet, die (net als fundamentalistische christenen, maar dan andersom) wetenschap, vooral evolutiebiologie, en geloof/religie tegenover elkaar plaatst als waarheid en leugen/bedrog.

Religie wordt door Dawkins voortdurend in het allerongunstigste daglicht gesteld (opnieuw op de manier waarop christelijke fundamentalisten over atheïsme spreken). Dat wat in de ogen van veel christenen, joden, moslims extreem of pathologisch is stelt hij voor als representatief en typisch voor

die godsdienst. Christenen zijn in zijn ogen per definitie fundamentalistische creationisten en moslims zijn allemaal potentiële terroristen.

God is volgens Dawkins een “delusion”, een waanidee of drogbeeld dat door gestoorde mensen is bedacht. Dit is ook een punt waarop ik kort terug wil komen: geloof en geestelijke gezondheid. Omdat het een drogbeeld is moet het worden ontmaskerd. Dat is wat Dawkins van de eerste tot de laatste bladzijde van *The God Delusion* probeert te doen. Het godsgeloof behoort vlg. Dawkins tot het bijgelovige tijdperk van de menselijke geschiedenis.

Vanwege zijn geringschatting van geloof en religie, heeft hij geen enkele moeite gedaan zich in theologische literatuur te verdiepen. In een kritische bespreking van *The God Delusion* schijft Terry Eagleton in de *London Review of Books* (oktober 2006): “Stel je iemand voor die een betoog houdt over biologie met als enige kennis van het onderwerp een vogelgids (the Book of British Birds), dan heb je een ruw idee van het gevoel dat je krijgt als je leest wat Richard Dawkins zegt over theologie.”

Straks zal ik met een enkel voorbeeld laten zien waartoe zijn gebrekkige kennis van de theologie kan leiden.

Eerst citeer ik een paar korte passages uit de Nederlandse vertaling van *The God Delusion*. Die passages geven een idee van de stijl waarin hij over religieuze onderwerpen spreekt. Eerst een korte passage van Dawkins over de God van het O.T. Op p. 39 van de Nederlandse vertaling lezen we het volgende:

“De God van het OT is zo’n beetje het onaangenaamste personage dat de literatuur ooit heeft voortgebracht. Hij is jaloers en er nog trots op ook; hij is een kleingeestige, onrechtvaardige, onverzoenlijke regelneef; een haatdragende, bloeddorstige pleger van etnische zuivering; een vrouwenhatende, homofobe, racistische, kinderen en volkeren uitmoordende, drammerige, megalomane, sadomasochistische, onvoorspelbaar boosaardige dwingeland.”

Op dezelfde bladzijde schrijft hij over Jezus het volgende:

“De God-hypothese zou niet moeten vallen of staan met haar onbeminnelijkste concretisering – Jahweh – noch met zijn zouteloze tegenhanger met christelijk gezicht: de gedweeë en tamme Jezus (tussen haakjes voegt Dawkins hieraan toe: “Eerlijk gezegd heeft Jezus de rol van huilebalk meer te wijten aan zijn 19^e-eeuwse volgelingen dan aan zichzelf”)

Ik val hier geen bijzondere eigenschappen aan van Jahweh, Jezus of Allah, zegt Dawkins, noch van enige andere specifieke god (...) In plaats daarvan formuleer ik de God-hypothese op een meer verdedigbare manier als volgt:

“Er bestaat een bovenmenselijk, bovennatuurlijk wezen dat doelbewust het universum en alles erin, inclusief ons mensen, heeft ontworpen en geschapen.” Dit boek zal een andere zienswijze bepleiten: *ieder scheppend rationeel wezen, dat complex genoeg is om iets te ontwerpen, komt louter tot ontstaan als het eindproduct van een langdurig proces van geleidelijke evolutie.* Een scheppend wezen maakt per definitie pas laat zijn opwachting in het universum en kan derhalve niet de ontwerper ervan zijn. God in de gedefinieerde betekenis is een *delusion*. En, zoals ik in de volgende hoofdstukken zal laten zien, een schadelijke, verderfelijke misvatting.”

Toen ik Dawkins las, kreeg ik steeds meer de behoefte die zogenaamd verderfelijke misvatting te verdedigen.

Tot zover mijn inleiding. Ik wil nu bij enkele punten wat langer stilstaan; achtereenvolgens. 1. De fixatie op God als schepper en/of intelligent ontwerper. 2. Moet geloof/religie wetenschappelijk gefundeerd zijn? 3. Geloof en wetenschap zijn geen concurrenten. 4. Wat staat dan wel centraal? 5. Een achterhaalde discussie? 6. Geloof en psychiatrie (God is immers een waanidee).

1. De fixatie op God als de intelligente schepper van het universum.

Allereerst de fixatie van Dawkins op God als schepper of intelligent ontwerper. Uit zijn definitie van de "God-hypothese" en uit het hele boek krijg je de indruk dat God voor gelovige mensen alleen of hoofdzakelijk de schepper van het universum is. Straks wil ik laten zien dat dit helemaal niet het geval is. Maar eerst de vraag waar dit idee van Dawkins vandaan komt?

Dawkins heeft aan dit thema eerder een heel boek gewijd: *The Blind Watchmaker*, De blinde horlogemaker (of klokkenmaker). Deze titel is veelzeggend, want Dawkins laat hiermee zien dat hij reageert op een wijdverbreid idee dat uiteindelijk teruggaat op een populair boek uit het begin van de 19^e eeuw: William Paley, *Natural Theology* (1802).

In de 18^e eeuw was men onder de indruk gekomen van de regelmaat, de complexiteit en de vindingrijkheid van de natuur. O.m. onder invloed van Isaac Newton ging men in die complexiteit een bewijs van goddelijke schepping zien. Wetenschap en theologie ("natuurlijke theologie") gingen in die tijd samen, maar dat duurde heel kort. Natuurwetenschappers gingen de natuur, aanvankelijk m.n. de kosmologie (de bewegingen van sterren en planeten) nl. steeds meer zien als een zelfregulerend systeem waarvoor geen goddelijk bestuur nodig was. Voor enige opschudding zorgde een uitspraak van een bekende geleerde uit die tijd, Percy Shelly: "een consistent denkende Newtoniaan is noodzakelijkerwijs atheïst."

Hierop reageert Paley, anglicaanse predikant in Carlisle, met zijn boek "Natural Theology". Vooral de eerste zinnen van dat boek zijn heel vaak geciteerd. Ik herinner mij dat ik die passage al eens had gehoord, misschien al op de middelbare school. Dat begin gaat als volgt (mijn vertaling is wat korter dan de fraai geformuleerde Engelse tekst):

"Stel", schijft Paley, "dat ik bij het oversteken van een heideveld plotseling op een steen stoot en iemand zou me vragen waar die steen vandaan komt. Waarschijnlijk zou ik dan antwoorden dat bij mijn weten die steen daar altijd gelegen heeft. Maar stel dat ik daar op de grond een horloge (a watch, een klokje) vond en men mij zou vragen hoe dat horloge daar terecht is gekomen. Dan zou ik toch onmogelijk aan het antwoord kunnen denken dat ik zojuist gegeven had, --dat het horloge daar altijd gelegen had. Maar waarom zou dit antwoord niet ook gelden voor de steen?"

Vervolgens geeft Paley een gedetailleerde beschrijving van dat klokje, al die radertjes en veertjes en het glasplaatje. Dan komt zijn voorspelbare conclusie: zo'n klokje veronderstelt een maker, iemand die een doel voor ogen heeft gehad en deskundig was zowel in het ontwerpen als in de praktische uitvoering.

De volgende stap van Paley laat zich ook raden. Hij staat lang stil bij de complexiteit van de natuur, te beginnen bij het menselijk oog en het hart. Wie, vraagt hij zich af, kan naar het menselijk oog kijken en niet zien dat er een ontwerper moet zijn?

Het boek van Paley is in de 19^e eeuw zeer veel gelezen, o.m. ook in Cambridge waar Charles Darwin in de jaren '30-'40 studeerde. Darwin heeft zelf over de invloed van het boek van Paley op de "education of my mind", zoals hij het formuleert, geschreven: "I was charmed and convinced of the long line of (his) argumentation". Maar Darwin had goede redenen om geleidelijk, en ook met enige moeite, afstand te nemen van de argumentatie van Paley.

Darwin twijfelde aanvankelijk niet aan de intelligentie ("wisdom") van de Schepper, maar hij vroeg zich af hoe het zit met zijn goedheid. Hoe is zoveel wreedheid, pijn en verspilling te verzoenen met het idee van een goede God? Hij wees daarbij m.n. op parasieten die hun eieren leggen in de ingewanden of het vlees van andere dieren. Een ander probleem was voor hem de ontdekking van soorten die lang geleden uitgestorven moesten zijn (in Darwins tijd nog verklaard met de Zondvloed) en de aanwezigheid van overbodige restanten van vroegere functies, zoals vleugels bij dieren die niet (niet meer) vliegen. In feite gaat het hier om tegenargumenten tegen de toen inderdaad populaire "natuurlijke theologie" van Paley e.a.: Natuurlijke processen kunnen verklaren wat er op het eerste gezicht uitziet als een ontwerp.

De boeken van Dawkins, *The Blind Watchmaker* en *The God Delusion* zijn in de eerste plaats uitwerkingen hiervan. Dawkins: "Het beeld van de horlogemaker is totaal misleidend. De enige horlogemaker in de natuur is het blinde toeval".

Maar wat Dawkins niet vermeldt is dat Paley's idee dat een studie van de natuur noodzakelijkerwijze leidt tot erkenning van het bestaan van een goddelijke ontwerper ook door theologen verworpen is, zelfs al vóór Darwin, m.n. door de bekende en invloedrijke theoloog John Henry Newman. (In september 2010 zalig verklaard door de paus tijdens diens bezoek aan Groot-Brittannië.) In 1852 hield hij enkele lezingen ter gelegenheid van de oprichting van de Kath. Universiteit van Dublin. Die lezingen zijn datzelfde jaar gepubliceerd, d.w.z. 7 jaar vóór de publicatie van *The Origin of Species* (1859) van Charles Darwin. Later zijn de lezingen gebundeld in een boek met de titel *The Idea of a University*. Dit boek van Newman is vele malen herdrukt en wordt nog steeds gelezen. Ik heb een uitgave van 1996.

Newman wijst het hele idee van Paley's goddelijke ontwerper van de hand. Zijn natuurlijke theologie zegt volgens Newman niets over het christendom. Hij schrijft zelfs heel profetisch: "Ik aarzel niet te zeggen, 'taking men as they are' (als ik rekening houd met hoe mensen zijn), dat wanneer dit tot de geesten doordringt, het tegen het christendom gebruikt zal worden."

Dat is precies wat er gebeurd is. Dawkins' boeken *The Blind Watchmaker* en *The God Delusion* zijn hiervan sprekende voorbeelden,

Dawkins gaat ervan uit dat Paley's benadering van de natuur de normale of typische christelijke benadering is. Hij probeert het idee van een goddelijk ontwerp te weerleggen en denkt dat daarmee het fundament onder het christendom is weggehaald. Maar hiermee toont Dawkins dat hij van het christendom weinig begrepen heeft, want daarin speelt het scheppingsgeloof in elk geval niet de

grote rol die hij eraan toeschrijft. Zoals een criticus schrijft (n.b. in een blad van de stichting Skepsis), vecht hij tegen halfvergane windmolens.

2. Moet geloof/religie wetenschappelijk gefundeerd zijn?

Mijn tweede punt sluit hierbij aan. Dawkins beweert dat het bestaan of niet bestaan van God een zaak van de wetenschap is. Als er geen wetenschappelijk bewijs is voor de "hypothese" dat God bestaat, is Gods bestaan onwaarschijnlijk. De geloofwaardigheid van het christendom (en van godsdienst in het algemeen) wordt zo afhankelijk gemaakt van de wetenschap.

Hier moet tegenin worden gebracht dat voor de gelovige het geloof uitgaat boven wat bewijsbaar is en dat het voor de gelovige totaal geen zin heeft bewijzen te zoeken voor het bestaan van God.

Wat Dawkins, hoewel hij een Engelsman is, niet lijkt te weten is dat het begrip geloof nauw verwant is aan vertrouwen. In het Engels wordt voor geloof en vertrouwen hetzelfde woord "faith" gebruikt. Men spreekt van "faith" als het gaat om het geloof of vertrouwen in mensen of inderdaad het geloof in God. Ook in het oude Grieks, de taal van vroege christenen, wordt één en hetzelfde woord *pistis* gebruikt voor zowel geloven als vertrouwen. Als je *in* iemand gelooft, bijv. in een vriend of in je partner, zijn bewijzen overbodig, zelfs misplaatst. Bewijzen horen niet thuis in een vertrouwensrelatie. Als er in een huwelijk bewijzen moeten worden geleverd, kun je voorspellen dat die relatie niet lang zal standhouden. "Faith" – geloof in iemand, in een mens of in God – veronderstelt een vorm van commitment: door geloof/vertrouwen blijft de relatie in stand. Als dat geloof, het vertrouwen, verdwijnt, valt de basis eronder weg.

Geloof in de zin van *faith* – geloven in iemand – steunt niet op bewijzen en objectieve zekerheden. In een studie over dit onderwerp las ik een grappige vergelijking. De auteur schrijft: het is toch ook niet zo dat je je echtgenote of echtgenoot uitkiest omdat hij of zij objectief hoog scoort, bijv. in een schoonheids- of body-building test? Als we objectieve zekerheid over iemand, een vriend, onze partner, zouden kunnen hebben – wat trouwens onmogelijk is, het is een puur theoretische gedachte – zou er iets waardevols uit de relatie verdwijnen, namelijk precies het geloof, het vertrouwen dat je in elkaar hebt. Zo is het ook in de relatie tussen gelovigen en hun God. Geloof is niet een manco, iets dat minder waard is dan weten, zoals Dawkins stelt, maar juist iets dat bijzonder waardevol is.

Volledigheidshalve herinner ik eraan dat het Engels ook het woord "belief" kent, maar dat woord wordt vooral gebruikt voor het geloof in uitspraken ("groepsuitspraken", zoals dogma's) of beweringen. Ik ga hier niet verder op in maar stel vast dat geloof in uitspraken iets anders is dan "faith", vertrouwen in iemand, omdat het vrijblijvend kan zijn. "Geloven dat God bestaat" is iets anders dan "geloven in God". "Ook de demonen geloven dat God de enige is" staat er in het Nieuwe Testament (Brief van Jacobus 2:19). Maar dit, het verschil tussen "faith" en "belief", even terzijde.

Waarschijnlijk heeft niemand het verschil tussen geloof en wetenschappelijke zekerheid duidelijker geformuleerd dan de 19^e eeuwse Deense filosoof en theoloog Søren Kierkegaard, de belangrijkste inspiratiebron van het 20^e-eeuwse existentialisme. Volgens Kierkegaard kunnen objectieve of wetenschappelijke waarheden (bijv. water kookt bij 100 graden) geen richting aan iemands leven geven. Waarheid is volgens hem iets subjectiefs: het is datgene waarvoor je je handen in het vuur steekt, datgene in feite waarin je gelooft.

3. Geloof en wetenschap zijn geen concurrenten

Volgens Dawkins is het christelijke geloof (en iedere vorm van religie) onverenigbaar met de evolutietheorie. Hij plaatst het darwinisme en het Godsgeloof tegenover elkaar als waarheid en leugen/bedrog. Aan het slot van hoofdstuk 4 van *The God Delusion* schrijft hij bijvoorbeeld:

“Als het betoog van dit hoofdstuk klopt, is de ‘God-hypothese’ onhoudbaar.” En vervolgt dan: “Als het allemaal bedrog is, waarom is er dan religie in alle culturen?” Dit probeert hij dan vervolgens uit te leggen.

Als waar zou zijn wat Dawkins beweert, heeft dat grote implicaties zowel voor de evolutiebiologie en de natuurwetenschap in het algemeen (Dawkins spreekt algemeen van “science”) als voor het geloof/de religie. Voor de darwinistische biologie en voor heel de natuurwetenschap betekent het dat zij alleen door overtuigde atheïsten serieus kan worden beoefend. Maar dat klopt niet met de feiten, want vermoedelijk noemt ongeveer 50% van de Amerikaanse natuurwetenschappers, inclusief evolutiebiologen, zich christelijk of op een andere manier religieus. De grote gereformeerde voorman, Abraham Kuyper heeft al in een rede in 1899 gezegd dat er z.i. geen bezwaar is tegen de evolutietheorie zolang God blijft gelden als “de opperste bouwmeester”. Aan de Vrije Universiteit wordt de evolutietheorie al sinds de tweede wereldoorlog aan gereformeerde studenten onderwezen (de grote pleitbezorger was de in 2010 overleden prof. Jan Lever). In 1996 heeft de vorige paus, Joh. Paulus II, expliciet zijn steun gegeven heeft aan het idee van de evolutie van soorten. Misschien wat laat, maar ruim voor de publicatie van Dawkins’ *The God Delusion*. Met de stelling dat de evolutiebiologie onverenigbaar is met het christelijk geloof en met andere religieuze overtuigingen vervreemdt hij in feite grote groepen mensen van de wetenschap.

De tweede helft van zijn stelling dat (natuur)wetenschap en geloof niet samengaan houdt in – en dat onderstreept Dawkins voortdurend – dat geloof onredelijk en – zijn term -- absurd is. Volgens Dawkins houden gelovigen vast aan hun geloof tegen beter weten in. Het geloof heeft hen z.i. immuun gemaakt voor de rationele argumentatie van de wetenschap. In een van zijn eerdere boeken heeft hij dit al naar voren gebracht en daar opgemerkt: ik hoef eigenlijk helemaal niet te beklemtonen dat het christelijke geloof irrationeel en absurd is want dit zeggen christelijke theologen zelf.

Daarvoor verwijst hij dan naar een uitspraak van de bekende vroegchristelijke theoloog Tertullianus (160?-220?). Tertullianus zou hebben gezegd: *credo quia absurdum*, “ik geloof omdat het absurd, ongerijmd, is”. In feite heeft Tertullianus dit niet precies zo gezegd. Al sinds het begin van de vorige eeuw is bekend dat het eerder een korte samenvatting van zijn woorden is. Maar dat is misschien niet belangrijk. Belangrijker is dat Dawkins blijkbaar geen idee heeft van de achtergrond en de bedoeling van wat Tertullianus wilde zeggen.

De woorden van Tertullianus, ook in de latere samenvatting, “ik geloof omdat het absurd is”, zijn een parodie op een passage in een werk van Aristoteles, de *Rhetorica*, waarin Aristoteles een opsomming geeft van dingen die voor een gehoor geloofwaardig zijn. In dat verband zegt hij dat juist iets dat erg onwaarschijnlijk klinkt, een bizar bericht, geloofwaardig kan zijn. Tertullianus parodieert dat: de christelijke boodschap over de dood en de opstanding van de Zoon van God klinkt ongerijmd en absurd, maar daarom geloof ik het (*De paenitentia* V,4).

Overigens is deze opmerking een geïsoleerde passage in Tertullianus. In dezelfde tekst schrijft hij dat intelligentie volgens hem (en dat kan hij ook van Aristoteles overgenomen hebben) een eigenschap van God is en dat er niets is waarvan God niet zou willen dat het met het verstand wordt onderzocht.

Ook andere bekende theologen spreken positief over de wetenschap en vorderingen van de wetenschap in hun tijd en onderstrepen de redelijkheid van het geloof. Geloof/vertrouwen gaat weliswaar uit boven objectieve zekerheid en dingen die bewezen kunnen worden, maar dat maakt het nog niet irrationeel zoals Dawkins beweert. Het kan heel verstandig zijn iemand volledig te vertrouwen en met iemand een relatie te hebben die vooral op vertrouwen is gebaseerd.

Dat christelijke theologen – en dat geldt zeker ook voor hun joodse en islamitische collega's – een hoge dunk hebben van allerlei vormen van wetenschap en voor redelijke argumentatie kan met vele voorbeelden worden geïllustreerd. Ik noem er slechts drie.

In zijn commentaar op het boek Genesis schrijft Augustinus (einde 4e eeuw – begin 5e eeuw) dat christenen zich niet te snel op een bepaalde interpretatie moeten vastleggen, maar rekening moeten houden met vorderingen in de wetenschap.

Tweede voorbeeld, bijna duizend jaar later: Het omvangrijke werk van de bekende laat-middeleeuwse theoloog Thomas van Aquino kan worden gekarakteriseerd als een poging met behulp van de filosofie, vooral die van Aristoteles – door hem kortweg “de filosoof” genoemd – te laten zien dat het Godsgeloof (Dawkins’ “God-hypothese”) rationeel is. Het gaat bij hem om het rationeel omgaan met een mysterie.

En sinds de Verlichting – weer ruim 500 jaar later -- hebben bijbelwetenschappers voortdurend geprobeerd te voorkomen dat niet wetenschappelijk geschoolde bijbellezers in een antiek wereldbeeld blijven steken. Er is ook een speciale filosofisch-theologische discipline, hermeneutiek, die zich bezighoudt met het interpreteren van oude teksten en tradities in het licht van nieuwe situaties en nieuwe gegevens.

Geloof moet zich noodzakelijkerwijs uitdrukken in de taal van zijn tijd en omgeving en het maakt gebruik van de kennis die beschikbaar is. Het probleem zou je kunnen zeggen, is niet het geloof maar de gebrekkige kennis. Dat de auteurs van de eerste hoofdstukken van het boek Genesis nog niet bekend waren met de evolutietheorie, zoals ze ook niet wisten dat de aarde om de zon draait, zou Dawkins niet moeten verbazen.

De auteurs van het bijbelse scheppingsverhaal hebben gebruik gemaakt van toen beschikbare kennis en toen bekende tradities. Dat geldt misschien zelfs voor het geloof in één God, het monotheïsme, dat al vele eeuwen eerder in Egypte ontwikkeld was (nl. de verering van de god Aton onder farao Achnaton). (Misschien wilden de auteurs met het scheppingsverhaal vooral laten zien dat de God waarin het volk Israël zijn vertrouwen stelde en bij wie het steun zocht, niet een God naast andere Goden was maar de schepper en bestuurder van de gehele wereld.)

In het begin noemde ik al de naam van een andere bekende popularisator van de natuurwetenschap, Stephen Jay Gould. Heel anders dan Dawkins, betoogt Gould dat men met de methoden van de natuurwetenschap geen uitspraken kan doen over de al dan niet sturende rol van God in de natuur. Gould introduceerde het letterwoord NOMA: “non overlapping magisteria”. Volgens Gould zijn de natuurwetenschap en de religie twee heel verschillende expertisevelden of “magisteria”. Die twee

domeinen overlappen elkaar niet, beperken elkaar niet en lopen elkaar niet voor de voeten. Het zijn geen concurrenten van elkaar. Gould voegt eraan toe dat er nog meer kennisdomeinen, bijv. het domein van de kunst, poëzie, muziek. De esthetische ervaring is iets anders dan de kennis die het resultaat is van een technisch-wetenschappelijk onderzoek van een schilderij, gedicht of muzikale compositie. Niettemin zijn beide benaderingen goed te combineren.

Maar Dawkins probeert bladzijdenlang duidelijk te maken dat hij het met Gould helemaal niet eens is. Zijn argumentatie kan worden samengevat in het volgende citaat: “als de wetenschap een of andere ultieme vraag niet kan beantwoorden, hoe komt iemand er dan op om te denken dat de vraag wel binnen het bereik van de godsdienst valt?” (p. 67) Naast het domein, magisterium, van de wetenschap is er voor Dawkins geen enkele ruimte voor religie (gelukkig spreekt hij zich niet uit over kunst!). En – nog een citaat -- : “Ik geloof gewoon niet dat Gould echt meent wat hij zegt (...) We hebben ons allemaal wel eens bezondigd aan meegaandheid om aardig te zijn tegen een onwaardige maar machtige tegenstander (de religie is dus een onwaardige maar machtige tegenstander), en ik kan me geen andere reden voorstellen waarom Gould met dat NOMA-verhaal komt.” (p. 68)

Nog één citaat: “De aanwezigheid of afwezigheid van een scheppend opperwezen is ontegenzeggelijk een wetenschappelijk vraagstuk, ook al is dat in de praktijk (nog) geen uitgemaakte zaak.”

4. Wat staat dan wel centraal?

Ik las een bespreking van *The God Delusion* in het blad *Skepter*, uitgegeven door de stichting Skepsis, die zich tegen allerlei vormen van bijgeloof en pseudo-wetenschap richt. De auteur, Jan Willem Nienhuys, is ook voorzitter van de Vereniging tegen Kwakzalverij. Het is interessant de kritiek van Nienhuys op Dawkins, die toch zijn medestander in de strijd tegen allerlei vormen van geloof en bijgeloof zou moeten zijn, te lezen. Hij begint zijn artikel met Dawkins' God-hypothese (*Er bestaat een bovenmenselijk, bovennatuurlijk wezen dat doelbewust het universum en alles erin, inclusief ons mensen, heeft ontworpen en geschapen.*) en schrijft dan: “Met deze formulering van zijn God-hypothese heeft Dawkins het pleit al verloren”. Nienhuys wijst er terecht op dat wat gelovigen met hun god of goden bedoelen buitengewoon gevarieerd is. God als schepper is maar één aspect en zeker niet het belangrijkste. Voor de meeste gelovigen, schrijft hij, is het niet zo interessant óf en zo ja hoe God de wereld geschapen heeft.

Als het geloof in God als de ontwerper en schepper van het universum niet het belangrijkste aspect is, rijst de vraag wat dat dan wel is. Het ligt misschien voor de hand te denken aan de ervaring van Gods directe nabijheid. In deze ervaring is God niet een soort intelligente ingenieur die zijn werk in een ver verleden heeft gedaan maar is hij bij of zelfs in de mens aanwezig.

Hierbij moet echter worden aangetekend dat in bepaalde protestantse tradities de religieuze ervaring nauwelijks een rol speelt. In deze tradities gaat het er in de eerste plaats om gehoor te geven aan de Bijbelse openbaring. Soms wordt die Bijbelse openbaring min of meer fundamentalistisch begrepen als een letterlijke weergave van Gods eigen Woord. Maar al sinds de oudheid is het ook heel gebruikelijk om naar de diepere boodschap van Bijbelse teksten te zoeken en die boodschap te onderscheiden van haar tijdgebonden, eventueel mythologische inkleding.

Maar dit bevestigt alleen maar dat wat gelovigen met hun god of goden bedoelen, zoals ook Nienhuys zegt, buitengewoon gevarieerd is en dat Dawkins met zijn strijd tegen de door hemzelf geformuleerde God-hypothese tegen windmolens vecht.

Een religie – dat geldt zeker voor jodendom, christendom en islam -- is niet een statisch geheel maar eerder zoets als een groeiende plant. De meeste religies zijn geworteld in oude tradities maar veranderen voortdurend. Er zijn niet alleen grote verschillen tussen de religies maar ook binnen de religies. Er bestaan bijv. ook moderne ontwikkelde monotheïsten – joden, christenen, moslims – met gevoel voor poëzie. Zij kunnen denken dat Gods schepping erin bestaat dat hij een omgeving heeft gecreëerd waarin de evolutie zich kan ontplooiën.

5. Een achterhaalde discussie?

Aan het begin vertelde ik al dat het boek van Dawkins enorm veel gelezen, althans gekocht, is en heel veel reacties heeft uitgelokt. Maar ook zonder Dawkins wordt er veel geschreven en gedebatteerd over religie en over de Godsvraag. Begin november 2010 is er door de generale synode van de PKN een hele dag gesproken over een nota, getiteld: "Spreken over God". Hoewel de nota dit niet expliciet zegt, is de aanleiding ongetwijfeld het boek van de Middelburgse predikant, Klaas Hendrikse, *Geloven in een God die niet bestaat*, ook een bestseller. In diezelfde tijd stond er in *De Volkskrant* een uitgebreid verslag van een discussie in Toronto tussen een bekende collega-atheïst van Dawkins, Christopher Hitchens, en Tony Blair over de vraag of religie goed is voor de wereld of juist niet. Volgens *De Volkskrant* was de zaal, die ruimte bood voor 2600 mensen, volledig uitverkocht. Er zijn de boeken van bekende Nederlandse atheïsten als prof. Herman Philipse, *Atheïstisch manifest en de onredelijkheid van religie*, en het ook in 2010 uitgekomen boek van Paul Cliteur, *Het monotheïstisch dilemma*, etc.

Het westerse atheïsme was er lange tijd van overtuigd dat het geloof in God vanzelf zou uitsterven maar dat blijkt niet het geval. Het Godsgeloof vertoont zich gedeeltelijk wel in andere gedaanten.

Zoals o.m. wordt vastgesteld in een recent rapport van de Wetensch. Raad voor het Regeringsbeleid: *Geloven in het politieke domein*, loopt de gebondenheid aan kerkgenootschappen sterk terug, maar is daarvoor een vage hang naar spiritualiteit in de plaats gekomen.

Een rapport van het KASKI-(Kath. Soc.-Kerkelijk Inst.) spreekt met name over de categorie 30-40-jarigen. Volgens dit rapport voelt iets minder dan 1/3 van deze leeftijdscategorie zich nog op een of andere, soms losse, manier verbonden met de traditionele godsdiensten, ong. 1/3 gelooft vaag in het bestaan van een hogere macht ("ietsisten", een term van minister Plasterk) en globaal 1/3 beschrijft zichzelf als agnostisch of atheïstisch.

Zingeving is blijkbaar een menselijke behoefte die niet bevredigd kan worden door wetenschappelijke kennis en welvaart alleen. Mensen hebben ook behoefte aan rituelen, morele idealen, sociale binding. In de vorige eeuw konden politieke ideologieën, zoals het socialisme en het communisme, nog in die behoeften voorzien. Maar met de val van de muur lijkt het geloof in de politiek gesneuveld. Als religieuze en politieke idealen verdwijnen, rijst uiteraard de vraag waar mensen inspiratiebronnen voor hun wereldbeschouwing en levenshouding kunnen vinden.

6. Geloof en psychiatrie.

Een van de boeken waarin gereageerd wordt op Dawkins' *The God Delusion* is van de hand van een Engelse psychiater, Andrew Sims, een em.-hoogleraar psychiatrie en een vroegere voorzitter van de Britse Royal College of Psychiatrists. De titel van het boek, *Is Faith Delusion?*, verwijst duidelijk naar Dawkins' *The God Delusion* en geeft de inhoud goed weer. Sims keert zich tegen Dawkins' bewering dat het Godsgeloof waan is, een hersenschim.

Hij begint met te zeggen dat het heilzame effect van religieus geloof en spiritualiteit op de geestelijke gezondheid het best bewaarde geheim van de psychiatrie is en dat als het omgekeerde het geval zou zijn, als m.a.w. religie aantoonbaar nadelig zou zijn voor de psychische gezondheid, dit groot nieuws zou zijn.

Sims schrijft dat er zo'n 1200 wetenschappelijke studies en 400 review studies zijn verschenen over de relatie tussen christelijk geloof en mentale ziekte en dat in 65% van die studies sprake is van een positieve invloed en 5% van een negatieve. De positieve invloed heeft volgens Sims o.m. te maken met wat hij noemt "community involvement", het zich betrokken voelen bij een gemeenschap, zoals dat tot uiting komt bijv. in kerkbezoek.

Volgens Sims gaan geestesziekten zoals depressies vaak gepaard met een verstoring van relaties. Hij betoogt dat het in het geloof, anders dan in de wetenschap, om wederkerigheid, verbondenheid gaat, ook in de manier waarop men vanuit het geloof naar de natuur kijkt.

Sims maakt wel een onderscheid tussen spiritualiteit en Godsgeloof. Hij stelt dat mensen die psychisch lijden weinig hebben aan algemene spiritualiteit. Zij zoeken volgens hem naar een persoonlijke God.

Uiteraard komt in het boek van de psychiater Sims ook de invloed van Freud ter sprake, die het Godsgeloof heel kort gezegd als een infantiele neurose beschouwde, een projectie van mensen die troost zoeken en die niet in staat zijn de soms harde realiteit onder ogen te zien. Maar het voert te ver om hierop in te gaan.

Nog één opmerking tot slot: ik hoop dat duidelijk is dat ik niet als gelovige reageer op *The God Delusion* van Dawkins. Mijn bezwaar is van wetenschappelijke aard. Wat ik op het boek tegen heb is dat de auteur zich ten onrechte beroept op de natuurwetenschap om zijn atheïstische geloof uit te dragen.

Literatuur:

John Cornwell, *Darwin's Angel, An Angelic Riposte to The God Delusion*, Londen 2007; Ned. vert.: *Darwins engel. Een repliek op God als misvatting*, Amsterdam 2008.

Alister McGrath, *The Dawkins Delusion? Atheist fundamentalism and the denial of the divine*, Londen 2007; Ned. vert.: *Dawkins als misvatting. Wat is er mis met het atheïstisch fundamentalisme?* Kampen 2008.

Andrew Sims, *Is Faith Delusion? Why Religion is Good For Your Health*. Londen 2009.